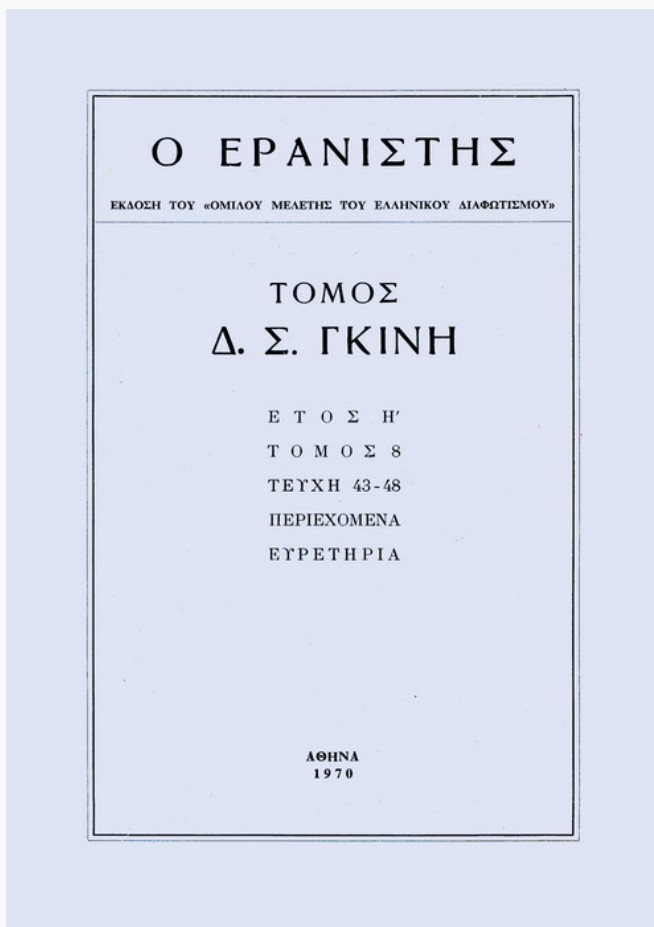

Ο Ερανιστής

Τόμ. 8 (1970)

In Honour of D. S. Ginis

Οι πολιτικές σάτιρες του 1830 στην Κεφαλονιά και ο Παναγιώτης Βεργωτής

Γ. Γ. Αλισανδράτος

doi: [10.12681/er.9935](https://doi.org/10.12681/er.9935)

Copyright © 2016, Γ. Γ. Αλισανδράτος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Αλισανδράτος Γ. Γ. (2016). Οι πολιτικές σάτιρες του 1830 στην Κεφαλονιά και ο Παναγιώτης Βεργωτής. *Ο Ερανιστής*, 8, 243–259. <https://doi.org/10.12681/er.9935>

ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΣΑΤΙΡΕΣ ΤΟΥ 1830
ΣΤΗΝ ΚΕΦΑΛΟΝΙΑ
ΚΑΙ Ο ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΒΕΡΓΩΤΗΣ

1. Κεφαλονιά 1830: σάτιρες κατά του άρμοστῆ Adam.

Όταν τὸν Ἰούλιο τοῦ 1830 ἀνέβηκε στὸ θρόνο τῆς Ἀγγλίας ὁ βασιλιάς Γουλιέλμος Δ΄, ὁ τότε άρμοστῆς στὰ Ἐπτάνησα Sir Frederick Adam, πρῶην στρατηγός (1784 - 1853, άρμοστεια 1824 - 1832)¹, ζήτησε «ἐμμέσως»² ἀπὸ τοὺς πολίτες τοῦ Ἰονίου κράτους νὰ τοῦ ὑποβάλουν «προσφωνήματα» (δηλ. ἀναφορὲς μὲ ὑπογραφές· indirizzi τὰ ἔλεγαν τότε στὰ ἰταλικά), μὲ τὰ ὁποῖα νὰ ἐκφράζουν τὰ συγχαρητήριά τους πρὸς τὸν νέο βασιλιά, τὶς εὐχαριστίες τους γιὰ τὴν καλὴ διοίκηση τοῦ άρμοστῆ καὶ τὴν ἐπιθυμία τους νὰ μείνουν πάντα ὑπὸ τὴν Ἀγγλικὴ Προστασία³. Καὶ βέβαια ὑποβλήθησαν πολλὰ τέτοια «προσφωνήματα» ἀπ' ὅλα τὰ νησιά. Στὴν Κεφαλονιά ὅμως ἐκδηλώθηκε τολμηρὴ ἀντίσταση, πρῶτη φορὰ δημοσίᾳ, πού εἶχε σοβαρὲς συνέπειες.

Στὸ νησί αὐτὸ πρὶν ἀπὸ μερικὰ χρόνια εἶχαν ἀρχίσει νὰ βρίσκουν γόνιμο ἔδαφος οἱ φιλελεύθερες ἰδέες καὶ ἡ ἀρχὴ τῶν ἐθνοτήτων, τὸ πολιτικὸ αἶτημα τῆς ἐποχῆς, πού ἐνέπνευσε τόσα ἐθνικὰ κινήματα, μεταξὺ τῶν ἄλλων τὴν ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση καὶ τὸ ἰταλικὸ Risorgimento. Τὶς ἰδέες αὐτὲς τὶς καλλιεργοῦσαν ἕνας κύκλος μορφωμένων ἀνθρώπων γύρω ἀπὸ τὸ Γεράσιμο Ἀνδρέα Λιβαδά (1789 - 27 Ἰουν. 1876)⁴, τὸν πρῶτο ἐμπνευστὴ τῆς ἰδέας τοῦ ριζοσπαστισμοῦ στὴν Κεφαλονιά, πού εἶχε κάμει νομικὲς σπουδὲς στὴν Ἰταλία καὶ τώρα δημοσίευε ἄρθρα κατὰ τῆς Προστασίας στὶς ἑλληνικὲς καὶ τὶς ξένες

1. Βλ. γι' αὐτὸν Luigi C. Ippaviz, *Corcira antica e moderna*, Venezia, Tipografia Greca La Fenice, 1901, σ. 145-157. Ἡλία Α. Τσιτσέλη, *Κεφαλληνιακὰ Σύμμικτα*, τόμ. Β', ἐν Ἀθήναις 1960, σ. 570 - 573.

2. Βλ. Ἡλία Α. Τσιτσέλη, ὁ. π., τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1904, σ. 907.

3. Βλ. Π. Χιώτη, *Ἱστορία τοῦ Ἰο-*

νίου Κράτους, τόμ. Β', ἐν Ζακύνθῳ 1877, σ. 27. Ἡλία Α. Τσιτσέλη, ὁ. π., τόμ. Α', 1904, σ. 239 σημ. 1, 907.

4. Βλ. Παύλου Γρατσιαίου, *Βιογραφία Γερασίμου Λιβαδά*. Ἐν Κεφαλληνία, τυπογραφεῖον «Ἡ Ἠχώ», 1877, σ. 6 - 8. Ἡλία Α. Τσιτσέλη, *Κεφαλληνιακὰ Σύμμικτα*, τόμ. Α', 1904, σ. 295.

έφημερίδες (γιατί στά 'Επτάνησα άπαγορευόταν ή έλευθεροτυπία και δέν έβγαίναν έφημερίδες). 'Εξάλλου τώρα (1830) τó έθνικό φρόνημα τών νησιών είχε πολύ αναπτρωθῆ και από την ευόλωνη εξέλιξη τών έλληνικών πολιτικών γεγονότων: ή άναμενόμενη ανεξαρτησία τῆς 'Ελλάδας ύστερ' από την πολυαίμακτη επανάσταση του 1821 ἦταν φυσικό νά ένθουσιάζη τó λαό τῆς 'Επτανήσου, πού ζούσε κάτω από την αυθαιρεσία τῆς 'Αγγλικῆς Προστασίας.

'Ετσι λοιπόν τον καιρό πού ó Sir Adam δεχόταν τά ύποχρεωτικά «προσφωνήματα» εύχαριστίας τών ύπαλλήλων του, τολμηροί πατριώτες τοιχοκολλούσαν στό 'Αργοστόλι χειρόγραφες σάτιρες κατά τῆς Προστασίας, του άρμοστῆ και τών όργάνων του, πού είχαν σκοπό ν' άποτρέψουν τούς πολίτες από την ύπογραφή τών «προσφωνημάτων» αυτών. «Κατά τούς μήνας Αύγουστον, Σεπτέμβριον και 'Οκτώβριον του έτους τούτου [1830] έν ώρα νυκτός έτοιχοκολλούντο καθ' άπάσας τās άγυιάς τῆς πόλεως 'Αργοστολίου [...] λιβελλογραφικά και επαναστατικά έγγραφα κατά του 'Αρμοστου "Αδαμ και τῆς Κυβερνήσεώς του», γράφει τó 1876 ó βιογράφος του Γεράσιμου Λιβαδά καθηγητής και παλαιός ριζοσπάστης Θεόδωρος Καροῦσος (1808 - 3 Νοεμβρ. 1876)⁵.

Πολύ ζωηρά μάς περιγράφει τά γεγονότα τών ἡμερῶν εκείνων ó ζηλωτής τῆς 'Ορθοδοξίας, κατόπιν ιερέας, Εὐσέβιος Πανᾶς (1798 - 1868), πού τότε ἦταν δάσκαλος και ιεροκήρυκας στην Κεφαλονιά με τó όνομα Εὐάγγελος και του άπαγορεύτηκε νά διδάσκη και νά κηρύττη μετά τις σάτιρες εκείνες. Τó βιβλίο του εκδόθηκε άνώνυμα στό Παρίσι⁶ τó 1839 με τίτλο «Lettera d'un anonimo Settinsulare, scritta ed inviata all'onorevolissimo Lord Nugent, alto commissario di Sua Maestà Britannica nelle Isole Jonie, nel mese di maggio 1833». 'Η καθεαυτó «'Επιστολή» του 1833 συνοδεύεται από μακρές

5. Βλ. Παύλου Γρατσιαίου, ό. π., σ. 9 - 10. 'Ο άναγνώστης πρέπει νά έχη υπόψη του ότι τó πρώτο μέρος τῆς βιογραφίας αυτῆς του Γερ. Λιβαδά (ός την άρμοστία του Λόρδου Nugent, διαδόχου του Adam) έχει γραφτῆ από τó Θεόδωρο Καροῦσο· ό όποίος ύμωσ την άφησε άτέλειωτη, γιατί στό μεταξύ άρρώστησε και πέθανε· τó έργο τó συνέχισε ό Παῦλος Γρατσιαίτος (βλ. αυτόθι, σ. ζ'-η' και 6).

6. Κατά μία πληροφορία του Σπυρίδωνος Γ. Μαλάκη, 'Απομνημονεύματα επί τῆς συγχρόνου ιστορίας κτλ., έν 'Αθήναις 1895, σ. 96 σημ. (πού την παραδέχονται και οι E. Legrand - H. Pernot, *Bibliographie Ionienne*, τόμ. I, Παρίσι 1910, άριθ. 1312), τυπώθηκε στις Βρυξέλλες· άμφιβάλλω άν αυτό είναι σωστό. Πάντως είναι πολύ σπάνιο βιβλίο. (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη: Η.Γ. 111. 3, Ρ. 18).

«σημειώσεις», πού συχνά δίνουν χρήσιμες πληροφορίες για πρόσωπα και πράγματα τῆς Ἀγγλοκρατίας στὰ Ἑπτάνησα ὡς τὸ 1832⁷. Ἐκεῖ λοιπόν, στὴ σημείωση 7, γράφει ὁ Πανᾶς ὅτι οἱ σάτιρες ἐκεῖνες τῆς Κεφαλονιάς στρεφόντουσαν κατὰ τοῦ μητροπολίτη, τοῦ ἐπάρχου, τῶν νομοθετῶν (δηλ. τῶν διορισμένων «βουλευτῶν» τῆς Ἰονίου Βουλῆς) καὶ τῶν ἀνωτέρων ὑπαλλήλων, πού ἐπίεζαν τὸ λαὸ μὲ παρακλήσεις, προτροπές, ἀπειλές καὶ κάθε ἄλλο τρόπο, γιὰ νὰ τοῦ ἀποσπάσουν τὶς ὑπογραφές· τοὺς θεωροῦσαν ὅλους αὐτοὺς προδότες τῆς πατρίδας καὶ τῆς θρησκείας, πού ἐκτός ἀπὸ τὴ δική τους προδοσία ὑποχρέωναν καὶ τοὺς συμπολίτες τους νὰ κάμουν τὸ ἴδιο. Ἴδου ἐπὶ λέξει τὸ κείμενο τοῦ Εὐσέβιου Πανᾶ :

«Nel 1830 [Lord Adam] volle ottenere una sottoscrizione generale da tutte le classi de' cittadini Jonj, colla quale affermino che sono contenti del governo de' signori Governatori Inglesi, e che desiderano ch'essi rimangano per sempre in queste regioni. [...] Il signor Reggente, P. Caridi⁸, i signori Legislatori, tutt'i principali funzionarj corrono dappertutto nelle case, nelle strade, ne' casini, e perfino

7. Γιὰ τὶς σημειώσεις αὐτὲς διαβάζουμε στὴ σελίδα τοῦ τίτλου ὅτι γράφτηκαν τὸ 1837· πρῶτα συντάχθηκαν ἀπὸ μιὰ ομάδα Ἑπτανησίων καὶ κατόπιν ἀναπτύχθηκαν ἀπὸ τὸ συγγραφέα τῆς «Ἐπιστολῆς»: «Nel 1837 si fecero le annotazioni di questa lettera; compilate da una società di Jonj ed estese dall'autore della lettera». «Τὰ ἐν τῇ πρὸς τὸν ἀρμοστὴν Nugent ἀνωνύμῳ ἐπιστολῇ του σχόλια, ἐγράφησαν παρ' ἄλλων ὁμοδοξούντων τῷ Πανᾶ καὶ τούτου συνεργατῶν», γράφει ὁ Ἡλίας Α. Τσιτσέλης, ὁ. π., τόμ. Α', 1904, σ. 907. Ὁ Εὐσέβιος Πανᾶς ἦταν ζηλωτὴς τῆς Ὀρθοδοξίας, φιλύποπτος καὶ φανατικός, ὅπως καὶ ὁ Κοσμάς Φλαμιάτος. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ *Lettera d'un anonimo Settinsulare* διαπνέεται ἀπὸ θρησκευτικὴ φιλυποψία καὶ μισαλλοδοξία κατὰ τῶν «Λουθηροκαθβινιστῶν», προπάντων στὶς μακρὲς «σημειώσεις» τῆς: παντοῦ ὁ συγγραφέας διαβλέπει με-

γάλους κινδύνους γιὰ τὴν Ὀρθοδοξία καὶ τὸ ἐθνικὸ φρόνημα τῶν Ἑπτανησίων. Ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀποψη «τὸ ἔργον δὲν κρίνεται πολλοῦ λόγου ἄξιον» (Ἡλίας Τσιτσέλης, ὁ. π., τόμ. Α', σ. 504· πολὺ αὐστηρότερα τὸ κρίνει ὁ Σπυρ. Γ. Μαλάκης, ὁ. π., σ. 96). Ἀλλὰ, καθὼς λέει καὶ ὁ Τσιτσέλης στὸ ἴδιο μέρος, «τὸ σύγγραμμα εἶνε συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀγγλικῆς ἐν Ἑπτανήσῳ προστασίας μέχρι τοῦ Nugent» (δηλ. ἀπὸ τὸ 1815 ὡς τὸ 1832), γιὰ τὶς «σημειώσεις» του αὐτὲς «πολλὰ τὰ σύγχρονα τότε γεγονότα ἀναφέρονται καὶ περὶ προσώπων πολιτικῶν γίνεται λόγος καὶ διαχέεται ἱκανὸν φῶς πρὸς ἐκτίμησιν τῶν χρόνων ἐκεῖνων». Εἰδικότερα γιὰ τὶς σάτιρες ἐναντίον τοῦ Adam τὸ 1830 στὴν Κεφαλονιά εἶναι πολὺ διαφωτιστικὸ (στὴ «σημείωση» 7, σ. 45 - 60).

8. Ὁ Πανταζῆς Καρύδης ἦταν ὁ πρῶτος ἑπαρχος (reggente) τῆς Κεφα-

nelle botteghe degli artisti, pregando, sollecitando, minacciando, e facendo di tutto per carpire queste firme, e contentare il satrapo di Corfù⁹, che con grande insistenza le richiedeva. Con quanta maggior premura il Governo le rintracciava, con altrettanta maggior costanza il popolo Cefaleno le rinnegò; e siccome la viltà e la venalità de' signori Legislatori e degli altri funzionarj principali pubblici di Cefalonia non ebbe limite, ma giunse sino alla violenza, fu costretto il popolo Cefaleno di ricorrere a satire per difendere i suoi diritti e la sua personale libertà, non volendo per prudenza servirsi d'altre armi. La città d'Argostoli, ogni mattina per molti giorni consecutivi, si trovava piena di satire anonime, ma di satire che descrivevano candidamente e liberamente la verità. Queste satire erano dirette contro il Vescovo¹⁰, il Reggente, i Legislatori, e gli altri principali funzionarj, i quali violentavano il popolo per carpirgli suo malgrado le firme, trattandoli meritamente come traditori della patria e della religione, come vili mercenarj e degni satelliti di tal Governatore, che dopo aver tradito i loro sacri diritti e la confidenza pubblica, non si vergognavano obbligare anche i loro concittadini di farsi simili a loro. Tale era lo spirito di queste satire¹¹.

Οί άνόνωμες έκεινες σάτιρες, άλλες στά έλληνικά και άλλες στά ιταλικά, προκάλεσαν τó μένος τού άρμοστή. Πήγε άμέσως στην Κεφαλονιά και ύπό την ιδιότητά του ως άρχηγού τής 'Υψηλής 'Αστυνομίας έκαμε ó ίδιος τις άνακρίσεις. Μέσα σέ άτμόσφαιρα τρομοκρατίας έγιναν περι τις έκατό συλλήψεις. 'Από τούς ύποπτους αύτους δώδεκα τέθηκαν ύπό άστυνομική επίτηρηση και δύο φυλακίστηκαν ως άτυπογοί: ó Γεράσιμος 'Α. Λιβαδάς, πού ήταν ήδη στόχος τής Προστασίας για την όλη του δράση στο νησί, και ó συνεργάτης του δικηγόρος Κοσμέτος Π. Βαλσαμάκης, έπονομαζόμενος 'Αρματωμένος¹². Γρήγορα καταστρώθηκε σχέδιο για την έξουδετέρωση τού Λιβαδά. 'Ο Σπυρίδων

λονιάς, 1818 - 1832. Βλ. Σπυρ. Γ. Μαλάκη, ό.π., σ. 212, και 'Ηλία Τσιτσέλη, ό.π., τόμ. Α', σ. 200, 239 σημ. 1, 620, και τόμ. Β', σ. 588. Τοποτηρητής (residente), δηλ. αντιπρόσωπος τού άρμοστή, στην Κεφαλονιά ήταν τότε ó στρατηγός Κάρολος 'Ιάκωβος Napier (1825 - 1830).

9. 'Ενωσεϊ τόν Adam.

10. Μητροπολίτης ήταν τότε ó Παρθένιος Μακρής (βλ. παρακάτω).

11. Βλ. [Εύσέβιου Πανᾶ], *Lettera d'un anonimo Settinsulare* κτλ., Παρίσι 1839, σ. 46 - 47.

12. Βλ. [Εύσέβιου Πανᾶ], *Lettera d'un anonimo* κτλ., σ. 47-53. Π. Χιώτη, ό. π., σ. 26 - 30. Σπυρ. Γ. Μαλάκη, ό. π., σ. 102, 103, 111, 172.

Ἰωάννη Μομφερράτος, κοινῶς Στρίγγλας (συγγενῆς τοῦ κατόπιν ἡγέτη τῶν ριζοσπαστῶν Ἰωσήφ Ν. Μομφερράτου, ὁ ὁποῖος ὅμως «τὸν ἀπεστρέφετο ὡς οἰκογενειακὸν ἀποφώλιον τέρας!»¹³), ὄργανο τῆς Προστασίας ἀργυρώνητο, καθὼς ἀποδείχτηκε κατόπιν, κατὰγγειλε στις ἀνακριτικῆς ἀρχῆς «ὅτι αἱ σάτυροι ἅπασαι ἐδόθησαν αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Λιβαδᾶ καὶ Βαλσαμάκη πρὸς ἀντιγραφὴν»¹⁴. Αὐτὸ ἦταν καθαρὴ ψευδομαρτυρία, γιατί τις σάτιρες τις εἶχαν γράψει ἄλλοι καὶ κυρίως ὁ Παναγῆς Ἀνδρέα Κεφαλᾶς ἀπὸ τὸ Λιζούρι, καθηγητῆς τῶν ἰταλικῶν καὶ λατινικῶν, ἐπονομαζόμενος Ταμπακόνας¹⁵. Ἡ ἐπιτήρηση τῶν δώδεκα ἄλλων προσώπων κράτησε περίπου ἓνα χρόνον καὶ κατόπιν ἀτόνισε, ἀλλὰ ὁ Λιβαδᾶς καὶ ὁ Βαλσαμάκης ἔμειναν φυλακισμένοι ἐννέα μῆνες στὸ παλαιὸ φρούριον τῆς Κέρκυρας, ἐνῶ οἱ ἀνακρίσεις συνεχίζονταν, καὶ τέλος παραπέμφθησαν σὲ δίκη γιὰ ἐσχάτη προδοσία (προσβολὴ τοῦ βασιλιᾶ καὶ ἔγκλημα κατὰ τοῦ κράτους = rei di lesa Maestà e di delitto di Stato), ἀδίκημα ποὺ μποροῦσε νὰ ἔχη ὡς συνέπεια τὴν ποινὴ τοῦ θανάτου¹⁶.

Ἀλλὰ τὸ πράγμα εἶχε μιὰ ἀπροσδόκητη ἐξέλιξη. Ὅταν ἄρχισε ἡ

13. Βλ. Σπυρίδωνος Γ. Μαλάκη, ὁ. π., σ. 104.

14. Βλ. Π. Χιώτη, ὁ. π., σ. 30. Παύλου Γρατσιαίου [καὶ Θ. Καρούσου], *Βιογραφία Γερασίμου Λιβαδᾶ*, ἐν Κεφαλληνίᾳ 1877, σ. 10. Σπυρ. Γ. Μαλάκη, ὁ. π., σ. 103.

15. Βλ. Π. Χιώτη, ὁ. π., σ. 27, 31. Ἡλία Τσιτσέλης, ὁ. π., τόμ. Α', 1904, σ. 238-239. Ἐδῶ πρέπει νὰ σημειώσω ὅτι πρὶν ἀπὸ τὸ 1830 ὁ Παναγῆς Α. Κεφαλᾶς εἶχε γράψει στὰ λατινικά! στιχοῦργήματα ἐπαινετικά γιὰ τὸν Adam, ποὺ ἔμειναν ἀνέκδοτα. Δύο τέτοια στιχοῦργήματά του ἐδημοσίευσε ὁ Ἡλίας Τσιτσέλης, *Ἀνέκδοτα ποιήματα εἰς F. Adam ἀρμοστήν καὶ K. Debosset*, περ. «Λί Μούσαι» Ζακύνθου, ἔτος ΙΒ' (1903-1904), ἀριθ. 276, 15 Σεπτεμ. 1904, σ. 1-2. Προλογίζοντάς τα ὁ Τσιτσέλης γράφει τὰ ἐξῆς: «Ἐκ συλλογῆς ἀνεκδότων στιχοῦργημάτων τοῦ ἰταλιστοῦ, λατινιστοῦ καὶ σατυρικοῦ κυρίως ποιητοῦ Παναγῆ Ἀνδρ. Κεφαλᾶ ἐκ Ἀη-

ξουρίου, ἐνὸς ἐκ τῶν γραψάντων τὰς σατύρας τοῦ 1830 τὰς καθαπτομένας ὡς γνωστὸν καὶ τῆς διοικήσεως τοῦ Ἄδαμ, δημοσιεύομεν τὰς ἐξῆς ῥάδας, ἃς βεβαίως ὁ Κεφαλᾶς ἐποίησε πρὸ τοῦ 1830, ὅτε λόγοι ἄλλοι ἐνέπνευσαν αὐτὸν ὑπὲρ τοῦ καθ' οὗ μετέπειτα ἔγραψεν ἀρμοστοῦ».

16. Βλ. [Εὐσέβιου Πανᾶ], *Lettera d'un anonimo* κτλ., σ. 48, 55. Παύλου Γρατσιαίου [καὶ Θ. Καρούσου], ὁ. π., σ. 11. Π. Χιώτη, ὁ. π., σ. 30: «Κατηγοροῦντο ὁ μὲν [Γεράσιμος Λιβαδᾶς] ὅτι ἐξέσχισε τὴν ἀναφορὰν τῶν εὐχαριστηρίων πρὸς τὴν Προστασίαν καὶ τὸν Ἄρμοστήν, ὁ δὲ [Κωσταντίνος Βαλσαμάκης] ὅτι ἐμπόδιζε τοὺς χωρικούς τῆς Λιβαθοῦς νὰ υπογράψωσιν ἄλλην κυκλοφοροῦσαν ἐν τῇ περιχάρῳ ἐκείνῃ». Καὶ παρακάτω στὴν ἴδια σελίδα: «Ἐλεγε δὲ τὸ κατηγορητήριον [τοῦ γενικοῦ εἰσαγγελέα], ὅτι με ἐφράσεις στασιαστικῆς καὶ αὐθάδεις ἀπειπειράθησαν νὰ ἐξυβρίσωσι τὴν Βρετ-

δίκη στο 'Ανώτατο Συμβούλιο Δικαιοσύνης (Supremo Consiglio di Giustizia) στην Κέρκυρα, 'Απρίλιος; - Μάιος 1831, και όλοι περίμεναν καταδικαστική απόφαση, ό σατιρογράφος Παναγής Κεφαλας, προφανώς βασανιζόμενος από τύψεις ότι θα καταδικάζόντουσαν άθωοι άνθρωποι, έστειλε στο δικαστήριο ιδιόχειρη άνωνυμη έπιστολή από την Κεφαλονιά, με την όποία αποκαλύπτε ότι τις χειρόγραφες εκείνες σάτιρες τις είχε γράψει αυτός και όχι οι κατηγορούμενοι, πράγμα που μπορούσε να γίνει άμέσως φανερό από τον γραφικό του χαρακτήρα. Και για να πεισθή το δικαστήριο ότι αυτό δεν ήταν σκηνοθεσία οργανωμένη στην Κέρκυρα, αλλά ότι πραγματικά ή έπιστολή είχε σταλή από την Κεφαλονιά, έγραψε μερικά γεγονότα που έγιναν στο νησί εκείνο την ήμέρα που έστειλε την έπιστολή¹⁷. Μετά τη συνταρακτική αυτή αποκάλυψη ό άργυρώνητος ψευδομάρτυρας του Adam δεν έμπόρεσε να στηρίξη την κατηγορία του και το 'Ανώτατο Συμβούλιο Δικαιοσύνης (που ή σύνθεσή του ήταν: δύο έλληνες και δύο άγγλοι) άθώωσε το Λιβαδά και το Βαλσαμάκη, ενώ ό Σπυρίδων Ι. Μομφερράτος καταδικάστηκε κατόπιν από το πλημμελειοδικείο σε δυό χρόνια φυλάκιση για συκοφαντία¹⁸.

'Επειδή τότε δεν έβγαιναν έφημερίδες στα 'Επτάνησα εκτός από την έπίσημη «Gazzetta degli Stati Uniti delle Isole Jonie», που δέ γράφει τίποτε σχετικό, μόνη σύγχρονη πηγή για να πληροφορηθούμε τα γεγονότα, τουλάχιστον ως προς τη δίκη, είναι οι αποφάσεις του 'Ανωτάτου Συμβουλίου, που γραφόντουσαν ιταλικά και δημοσιεύονταν κάθε χρόνο με τίτλο «Giurisprudenza del Supremo Consiglio in materia penale (και σε ξεχωριστό τόμο: in materia civile e commerciale). Anno... Corfù, nella Tipografia del Governo»¹⁹. 'Αλλά τον τόμο του 1831, όπου πρέπει να υπάρχει το κατηγορητήριο και ή απόφαση του δικαστηρίου της 31 Μαΐου 1831²⁰, δεν μπό-

τανικην Προστασίαν, και να εξεγείρωσι μίσος και άποστροφήν κατά της 'Ιονίου Κυβερνήσεως και των υπαλλήλων. Διό κατηγορεί αυτούς ό γενικός εισαγγελεύς επί εγκλήματι έσχάτης προδοσίας κατά του 'Ιονίου Κράτους».

17. Βλ. Π. Χιώτη, ό. π., σ. 31.

18. Βλ. [Εύσέβιου Πανᾶ], *Lettera d'un anonimo κτλ.*, σ. 55-56. Παύλου Γρατσιαίου [και Θ. Καρούσου], ό. π., σ. 11. Π. Χιώτη, ό. π., σ. 31.

19. Για την «Giurisprudenza del Supremo Consiglio» βλ. πρόσφατα Δ. Σ. Λουκάτου, *Δύο νεανικές παρουσίες του Λασκαράτου σε δικαστήρια της Κεφαλονιάς (1843 και 1847)*, περ. «'Ο 'Ερανιστής», έτος Η', τόμος Δ. Σ. Γκίνη (1970), σ. 206 - 207.

20. Στη *Βιογραφία Γερασίμου Λιβαδά*, ό. π., σ. 11, αναγράφεται ότι «έπισυνάπτονται» τα δυό αυτά έπίσημα έγγραφα, αλλά στην πραγματικότητα

1830 1/2

Οι γρηγορίανους γρηγορίανους
το 1830 οὐκ ἔστιν ἡμετέρας
ἀρχαίας ἡμετέρας ἡμετέρας
ὅπως ἐστὶν ἡμετέρας ἡμετέρας
ἡμετέρας ἡμετέρας ἡμετέρας
(ἡμετέρας) -

ἡμετέρας ἡμετέρας ἡμετέρας
ἡμετέρας ἡμετέρας ἡμετέρας - ἡμετέρας
ἡμετέρας ἡμετέρας ἡμετέρας
ἡμετέρας ἡμετέρας ἡμετέρας
ἡμετέρας ἡμετέρας ἡμετέρας
ἡμετέρας ἡμετέρας ἡμετέρας -
ἡμετέρας ἡμετέρας ἡμετέρας ἡμετέρας
ἡμετέρας ἡμετέρας ἡμετέρας ἡμετέρας
ἡμετέρας ἡμετέρας ἡμετέρας ἡμετέρας
ἡμετέρας ἡμετέρας ἡμετέρας ἡμετέρας
ἡμετέρας ἡμετέρας ἡμετέρας ἡμετέρας
ἡμετέρας ἡμετέρας ἡμετέρας ἡμετέρας

3. Τὸ ἴδιο σημεῖωμα τοῦ Παναγιώτη Βερβοῦνη, φ. β'

ρεσα νὰ τὸν βρῶ πουθενά²¹. Ἐτσι τὰ γεγονότα τὰ μαθαίνουμε κυρίως ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ Εὐσέβιου Πανᾶ ποὺ εἶδαμε προηγουμένως καὶ συμπληρωματικὰ ἀπὸ τοὺς ἱστοριογράφους τῆς Ἑπτανήσου· οἱ ὁποῖοι ὅμως ἔγραψαν πολὺ ἀργότερα καὶ τὰ διηγοῦνται μὲ παραλλαγές.

Ἄλλὰ καὶ ὁ Εὐσέβιος Πανᾶς (1839), ἐκτενὴς κατὰ τὰ ἄλλα γιὰ τὰ «προσφώνήματα», τὶς σάτιρες καὶ τὴν ἐπέμβαση τοῦ Adam, δὲν ἀναφέρει οὔτε τὸν Παναγῆ Α. Κεφαλὰ οὔτε τὸ Σπυρίδωνα Ἴω. Μομφερράτο· μᾶς πληροφορεῖ μόνο ὅτι τὸ δικαστήριον ἀθώωσε τοὺς δύο κατηγορουμένους²². Ἀντιθέτως ὁ βιογράφος τοῦ Γεράσιμου Λιβαδᾶ Θεόδωρος Καρούσος (1876), ποὺ τὸ 1830 ἦταν 22 χρονῶν, ἀναφέρεται κυρίως στὴ σύλληψη καὶ τῆ δίκη τοῦ Λιβαδᾶ· ἐπίσης κάνει λόγο γιὰ τὸν ἀργυρώνητο ψευδομάρτυρα, ἀλλὰ δὲν τὸν κατονομάζει: «Εὐρέθη δὲ δυστυχῶς ἀνθρωπος ἐξώλης καὶ προώλης», γράφει, «ὅστις ἀναιδῶς καὶ ἀσυστόλως κατ' εἰσῆγησιν τῶν πατρῶνων του κατέθεσεν ἐνώπιον τοῦ Γενικοῦ Εἰσαγγελεως, ὅτι τὰς σατύρας ἐκεῖνας καὶ τὰς δημεγερτικὰς προκηρύξεις ἔγραψεν αὐτὸς καθ' ὑπαγόρευσιν τοῦ Λειβαδᾶ. Κατὰ συνέπειαν τῆς καταθέσεως ταύτης τοῦ ἀργυρωνήτου ψευδομάρτυρος, ὁ Ἀρμοστής Ἄδαμ μένεα πνέων θέτει πάραυτα ἐν ἐνεργείᾳ τὰ πλεόν ἀπηνῆ καὶ βίαια μέτρα»²³. Ὁ παλαιὸς ριζοσπάστης Σπυρίδων Γ. Μαλάκης (1895) ἀσχολεῖται ἀρκετὰ μὲ τὸ Σπυρίδωνα Ἴω. Μομφερράτο²⁴ καὶ τῆ δίκη²⁵, ἀλλὰ γράφει σύμφωνα μὲ ὅσα εἶχε ἀκούσει στὰ νιάτα του ἀπὸ

δὲν ἐπισυνάπτονται! Πρβλ. αὐτόθι σ. 45. Ἐξἄλλου στὴν ἴδια βιογραφία σημειώνεται ὡς χρονολογία τοῦ κατηγορητηρίου ἡ 19 Μαρτίου 1831 (ἀπὸ λάθος ἔχει τυπωθῆ 1830), ἐνῶ ὁ Π. Χιώτης, ὁ. π., σ. 30, γράφει ὅτι «μετὰ τὸ πέρας τῆς ἀνακρίσεως ὁ γενικὸς εἰσαγγελεὺς τὰς 3 Μαρτίου 1831 καθυπέβαλεν ὑπὸ δίκην τοὺς ρηθέντας ἐνώπιον τοῦ Ὑπερτάτου Συμβουλίου».

21. Ἴσως καὶ νὰ μὴν ἐκδιδόταν τότε. Ἡ *Bibliographie Ioniennē* τῶν E. Legrand - H. Pernot τὴν ἀναγράφει μόνον ἀπὸ τὸ 1841 καὶ ὕστερα. Ἡ Ἑλληνικὴ *Βιβλιογραφία* τῶν Δημ. Γκίνη-Βαλ. Μέξα δὲν τὴν ἀναφέρει καθόλου καὶ ἡ *Bibliographie Ioniennē. Suppléments* κτλ., Athènes 1966, τοῦ Νάκη

Πιέρρη ἀναγράφει μόνον τοὺς τόμους τοῦ 1850 καὶ 1851.

22. Βλ. [Εὐσέβιου Πανᾶ], *Lettera d'un anonimo* κτλ., σ. 55-56.

23. Βλ. Παύλου Γρατσιαίου [καὶ Θ. Καρούσου], ὁ. π., σ. 10.

24. Τοῦ ἀφιερώνει, Ἐπομνημονεύματα κτλ., 1895, σ. 102-104, μιὰ μεγάλη σημείωση μὲ τίτλο: «Περὶ Σπυρίδωνος Ἴω. Μομφερράτου ἢ Στρίγγλας, πλαστογράφου καὶ συκοφάντου κατὰ τοῦ Γερασίμου Ἀνδρ. Λιβαδᾶ καὶ Κοσμέτου Π. Βαλσαμάκη, τοῦ ἐπονομαζομένου Ἀρματωμένου». Πρβλ. αὐτόθι, σ. 172.

25. Βλ. Σπυρ. Γ. Μαλάκη, Ἐπομνημονεύματα κτλ., 1895, σ. 111-112 (ἀναφέρει ἓνα ἐπεισόδιον τοῦ Κοσμέτου Π. Βαλσαμάκη στὴ δίκη).

τὸ Γεράσιμο Λιβαδά καὶ ἀπὸ ἄλλους²⁶· δὲν ἀναφέρει ὅμως τὸν Παναγιῆ Κεφαλᾶ καὶ κάνει σύγχυση στὸ θέμα τῶν indirizzi. Τὸ περίεργο εἶναι ὅτι καὶ οἱ τρεῖς αὐτοὶ Κεφαλονίτες δὲν παραθέτουν καμιά ἀπὸ τὶς ἀνώνυμες ἐκεῖνες σάτιρες. Πληρέστερος ἀφηγητὴς εἶναι ὁ Παναγιώτης Χιώτης (1877), ὁ ὁποῖος στηρίζεται στὸ βιβλίον τοῦ Εὐσέβιου Πανᾶ, ἀλλὰ γνωρίζει καὶ τὸ ρόλο τοῦ Σπυρ. Ι. Μομφερράτου καὶ τὴν ἐνέργεια τοῦ Παναγιῆ Κεφαλᾶ· καὶ τὸ σπουδαιότερο, δημοσιεύει καὶ τρεῖς σάτιρες (μιά στὰ ἑλληνικά καὶ δύο στὰ ἰταλικά), πού εἶναι καὶ οἱ μόνες πού ἔγιναν γνωστές²⁷. Ἀπὸ τοὺς νεώτερους ὁ Ἕλληνας Τσιτσέλης (1904) μᾶς δίνει σποραδικές πληροφορίες²⁸ (δὲν ἀναφέρει ὅμως τὴν ψευδομαρτυρία τοῦ Σπυρ. Μομφερράτου) καὶ πολὺ τελευταῖα (1964) ὁ Σπύρος Βερύκιος ἐπαναλαμβάνει τοὺς προηγούμενους²⁹. Νέα στοιχεῖα βρίσκονται σ' ἓνα σημειωματάριο τοῦ Παναγιώτη Βεργωτῆ (1870)· καὶ αὐτὸ θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ εὐθὺς ἀμέσως.

2. Σάτιρα κατὰ τοῦ μητροπολίτη Παρθένιου Μακρῆ, 1830. (Καταγραφή Παναγιώτη Βεργωτῆ, 1870).

Ὁ λόγιος Παναγιώτης Βεργωτῆς ἀπὸ τὸ Ἄργοςτόλι (1842 - 1916)³⁰ συνήθιζε νὰ κρατῆ σημειωματάρια, στὰ ὁποῖα κατέγραφε ποι-

26. Ἔτσι π. χ. γράφει (σ. 103): «καθ' ἃ ἔχομεν ἐκ παραδόσεως», γιὰ τὴν ψευδομαρτυρία τοῦ Σπυρ. Ι. Μομφερράτου· ἢ (σ. 112) : «Ταῦτα ἔχουσα νέος ὢν ἐκ στόματος τοῦ Γερασίμου Λειβαδά», γιὰ τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Κοσμῆτου Βαλσαμάκη στὴ δίκη.

27. Βλ. Π. Χιώτη, ὁ. π., σ. 26 - 31. Τὴν ἑλληνικὴ τὴν ἀναδημοσίευσεν ὁ Π. Κουινάκης, Ἡ ἐπτανησιακὴ σάτιρα, ἐφ. «Ἐπτάνησος» Κερκύρας, περιόδ. Β', ἔτος Γ', ἀριθ. 3 (13) καὶ 4 (19) τῆς 21 καὶ 28 Αὐγούστου 1934.

28. Βλ. Ἕλληνας Τσιτσέλης, ὁ. π., τόμ. Α', 1904, σ. 238-239, 295-296, 499, 907.

29. Βλ. Σπύρου Χρ. Βερύκιου, Ἱστορία τῶν «Ἠνωμένων Κρατῶν» τῶν Ἰονίων νήσων κτλ., Ἀθήναι 1964, σ. 216 - 218.

30. Γιὰ τὸν Παναγιώτη Βεργωτῆ βλ. παλαιότερα Ἕλληνας Τσιτσέλης, Κεφαλληνιακὰ Σύμμικτα, τόμ. Α', 1904, σ. 55-59. Γ. Δ. Μάν[εση], Παναγιώτης Βεργωτῆς, ἐφ. «Ἐλπίς» Ζακύνθου, ἔτος 42, ἀριθ. 2129 - 2133 καὶ 2135, 24 Ἰουλίου - 21 Αὐγ. καὶ 4 Σεπτεμ. 1916. Ἕλληνας Τσιτσέλης, Παναγιώτης Βεργωτῆς, περ. «Αἱ Μοῦσαι» Ζακύνθου, ἀριθ. 563-564, 1-11 Σεπτεμβρίου 1916, σ. 2 - 3. Καὶ τὰ τελευταῖα χρόνια: Γιώργου Γ. Ἀλισανδράτου, Παναγιώτης Βεργωτῆς, σύντομη βιογραφία στὸ βιβλίον: Γεωργίου Χορτάτη, Κατσοῦρμος, κωμωδία. Κριτικὴ ἔκδοσις, σημειώσεις, γλωσσάριον Λίνου Πολίτη. Ἡράκλειο Κρήτης 1964, σ. ρη' - ριζ'. Τοῦ ἴδιου, Ὁ Παναγιώτης Βεργωτῆς καὶ ἡ «Κόλσις» τοῦ Δάντη, περ. «Νέα Ἔστια» τόμ. 78 (1965), χριστουγεννιάτιον τεῦ-

κίλες σημειώσεις (γλωσσικές, ιστορικές, αισθητικές) ἢ πλῆθος λέξεις καὶ φράσεις ἢ διαγράμματα μελετῶν, σχέδια ἐπιστολῶν, τίτλους βιβλίων, παραπομπές, ἀποσπάσματα συγγραφέων κτλ. Μερικὰ τέτοια σημειωματάρια σώζονται ἀκόμη στὰ «χαρτιά» του, τὰ λίγα πού ἀπομείναν ἀπὸ τὴν πλούσια βιβλιοθήκη του³¹. Συνήθως εἶναι χρονολογημένα κατὰ ἔτη, καὶ οἱ σημειώσεις εἶναι γραμμένες μὲ κάποια χρονικὴ διαδοχὴ, ὄχι πάντα εὐδιάκριτη. Εἶναι δηλ. αὐτὰ τὰ σημειωματάρια ἓνα εἶδος «ἡμερολόγια» σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ γνωστὰ μας ἐπιστημονικὰ «δελτία». Οἱ σημειώσεις αὐτὲς τοῦ Βεργωτῆ, ἀσύνδετες μεταξὺ τους, εἶναι γραμμένες βιαστικὰ καὶ ἀποσπασματικὰ, μόνο γιὰ τὸν ἑαυτό του, πρόχειρα μνημόνια γιὰ τὶς μελέτες του, γι' αὐτὸ καὶ πολλὲς φορὲς δὲν μποροῦμε νὰ τὶς ἀποκρυπτογραφήσουμε. Κάποτε ὅμως βρίσκουμε καὶ πληρέστερα κείμενα, συνήθως γλωσσικὰ καὶ ιστορικὰ, πού παρὰ τὴν ἀτελῆ μορφή τους ἀξίζει νὰ σταχυολογηθοῦν. Τέτοιο εἶναι κι ἓνα ἱστορικὸ σημείωμα γραμμένο σ' ἓνα χοντρὸ σημειωματάριο τῶν ἐτῶν 1868 - 1870. Σ' αὐτὸ ὁ Βεργωτῆς καταγράφει μιὰ ἀκόμη ἀνώδυμη σάτιρα τοῦ 1830, ἄγνωστη ἀπὸ ἄλλοῦ, καὶ τὴ συνοδεύει μ' ἓνα διαφωτιστικὸ σχόλιο.

Ἐνῶ οἱ τρεῖς σάτιρες πού διέσωσε ὁ Π. Χιώτης στρέφονται κατευθεῖαν κατὰ τῆς Προστασίας, ἡ σάτιρα πού κατέγραψε ὁ Βεργωτῆς ἔχει στόχο τῆς ὄχι ἀπευθείας τὸν Adam, ἀλλὰ τὸ μητροπολίτη Κεφαλληνίας Παρθένιο Μακρή, γνωστὸν μὲ τὸ παρατσούκλι Πασουμακῆς³².

χος ἀφιερωμένο στὸ Δάντη, σ. 115 - 126. Filippo Maria Pontani, *Dante nella Letteratura Neogreca*, στὸν τόμο «Dante nel Mondo», Firenze 1965, σ. 263-264. Τοῦ ἴδιου, *Fortuna neogreca di Dante* (εἶναι ἡ προηγούμενη μελέτη ξαναπλασμένη), στὴ σειρά «Italo-Graeca», ἀριθ. 3, Roma 1966, σ. 8 - 9.

31. Μοῦ τὰ παραχώρησε γιὰ μελέτη ὁ ἐγγονὸς τοῦ συγγραφέα κ. Ὅθων Ι. Μεταξᾶς, τὸν ὁποῖο καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτῆ θερμότατα εὐχαριστῶ.

32. Γιὰ τὸν Παρθένιο Μακρή, κοινῶς Πασουμακᾶ, βλ. Ἡλία Τσιτσέλη, *Κεφαλληνιακὰ Σύμμικτα*, τόμ. Α', 1904, σ. 499 σημ. 1, καὶ τόμ. Β', 1960, σ.

167 - 169. Ὁ Παρθένιος, κατὰ κόσμον Παναγῆς ἢ Παῖσιος (1766:-1842), ὀλιγογράμματος, ἀλλὰ σεμνὸς καὶ καλοκάγαθος κατὰ τὸν Τσιτσέλη, εἶχε διοριστῆ τοποτηρητῆς τοῦ θρόνου τὸ 1821, μετὰ τὴν ἀπόλυση καὶ ἐξορία ἀπὸ τὸν ἀρμοστή Maitland τοῦ Ἀγαθάγγελου Τυπάλδου Κοζάκη. Τὸ 1824 ὁ Maitland «ἐπόμενος τῇ τε κοινῇ ἐπιθυμίᾳ καὶ ταῖς θερμαῖς ἔτι συστάσεσι τῆς τότε τὰ μάλα ἰσχυροῦσης εὐσεβεστάτης κομίσεως Ἀγγελικῆς Χωραφᾶ Ἀννίου, διώρισεν αὐτὸν μητροπολίτην», χωρὶς νὰ γίνῃ κανονικὴ ἐκλογή καὶ «χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζῃ ὁ διορισθεὶς, ὅστις καὶ ἐξεπλάγη ἐπὶ τῷ ἀπροσδοκῆτῳ γεγονότι, ὁμολογῶν τὸ ἀνάξιον αὐτοῦ ἐξ ἐλικρι-

Πειθαρχικὸς πρὸς τὴ σύσταση τοῦ ἀρμοστῆ ὁ μητροπολίτης ἐζήτησε ἀπὸ τοὺς ἱερεῖς τοῦ νησιοῦ νὰ ὑπογράψουν καὶ αὐτοὶ τὸ σχετικὸ εὐχαριστήριον πρὸς τὸν Adam (indirizzo), καὶ μάλιστα μὲ ὑπερβάλλοντα ζῆλο, καθὼς μᾶς πληροφορεῖ ὁ Εὐσέβιος Πανᾶς. Ἐκεῖνοι ὅμως ἀντέδρασαν γενναῖα: «*I primi che con maggior forza e coraggio si opposero alla sottoscrizione de'loro nomi, furono i sacerdoti, da'quali si sperava di ottenerle con maggior facilità, come i più ignoranti. Invano la viltà e la venalità del metropolitano di Cefalonia (Passumacà), spinto dal Governo, sollecitava i sacerdoti suoi a dare le loro sottoscrizioni invitandoli col suo esempio; invano rappresentava loro che l'oggetto di queste firme era innocentissimo, e che d'altronde era pericoloso d'opporsi al Governo, che con sofismi procurava di persuaderli che sono obbligati anche in coscienza di obbedirgli. Invano il suo arcidiacono Defarana³³, ben noto a tutti i Cefaleni come persona di niun carattere, procurava colla sua eloquenza d'ingannare i semplici sacerdoti delle ville, poichè da essi si diede principio alla sottoscrizione come più ignoranti. Invano alcuni pochissimi venali sacerdoti, dotati di scienza, e satelliti del Governo, s'affaticavano di carpire le firme de'loro confratelli. I sacerdoti Cefaleni, degni ministri dell'Altissimo, [...], avendo imitato in questa circostanza fedelmente i santi confessori della nostra religione, mostrarono una costanza realmente invincibile, ed animarono col loro esempio tutte le classi de'cittadini, sì nobili che plebei, i quali tutti in generale si mostrano tanti eroi»³⁴.*

Ὁ σατιρογράφος λοιπὸν ποὺ μᾶς διέσωσε ὁ Βεργωτῆς ἀποδοκιμάζει, μὲ τοὺς ἀδέξιους στίχους του, τὴν πράξη αὐτῆ τοῦ μητροπολίτη ὡς προδοτικὴ, τὸν ἐλευσιολογεῖ γι' αὐτὴν τὴν ἐνέργεια καὶ τὸν συμβουλεύει νὰ σταματήσῃ τίς ὑπογραφές, γιατί ἄλλιῶς θὰ δεχτῆ καὶ ἄλλες τέτοιες ἐπιθέσεις.

νοῦς ταπεινοφροσύνης» (Η. Α. Τσιτσέλης, ὁ. π., τόμ. Β', σ. 167). Γιὰ τὸ παρατσούκλι Πασουμακῆς βλ. Π. Λορεντζάτου, Συμβολὴ εἰς τὰ νεοελληνικά παρωνύμια, «Λεξικογραφικὸν Ἄρχεῖον τῆς μέσης καὶ νέας ἑλληνικῆς», τόμ. 6 (1923), σ. 71, καὶ Ν. Π. Ἀνδριώτη, Ἑτυμολογικὸ Λεξικὸ τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς, β' ἐκδ., Θεσσαλο-

νίκη 1967, στὴ λέξη πασουμάκι.

33. Εἶναι ὁ Σπυριδῶν Δεφαράνας (1766-1845), ἄριστος ἱεροψάλτης. Βλ. Σπυρ. Γ. Μαλάκη, ὁ.π., σ. 212-214, καὶ Ἡλία Τσιτσέλη, ὁ.π., τόμ. Α', σ. 120-122, 689 σημ. 2.

34. Βλ. [Εὐσέβιου Πανᾶ], *Lettera d'un anonimo* κτλ., σ. 46-47.

Ἐκτὸς ἀπὸ τῆ σάτιρα ὁ Βεργωτῆς μᾶς δίνει, καθὼς εἶπαμε, κι ἓνα μικρὸ ἱστορικὸ σχόλιο γιὰ τὸ γεγονὸς. Εἶναι ὁ δεῦτερος μετὰ τὸν Εὐσέβιο Πανᾶ πού διηγεῖται τὰ διατρέξαντα· τὰ διηγεῖται περιληπτικά, μᾶς δίνει ὅμως τὰ ὀνόματα ὅλων τῶν προσώπων. Βέβαια ἔχει πληροφορορηθῆ τὰ γεγονότα ἀπὸ τῆ στοματικὴ παράδοση καὶ τὰ καταγράφει ὕστερ' ἀπὸ σαράντα χρόνια (1830 - 1870). Ἀπὸ τὸ σημειωματάριό του ὅμως μαθαίνουμε τὰ ἐξῆς νέα στοιχεῖα :

α) Πρῶτα πρῶτα βέβαια τὴν ἄγνωστη σάτιρα ἐναντίον τοῦ μητροπολίτη, πράγμα πού ἦταν πολὺ τολμηρό, ὄχι μόνο ἀπέναντι τῆς Προστασίας, ἀλλὰ καὶ ἀπέναντι τῆς Ἐκκλησίας, ἰδίως σ' ἓνα μικρὸ τόπο μὲ πολὺ ἔντονο τὸ θρησκευτικὸ συναίσθημα.

β) Ὅτι ὁ συντάκτης αὐτῆς τῆς σάτιρας δὲν εἶναι ὁ Παναγῆς Ἀνδρέα Κεφαλαῶς, ἀλλὰ ὁ Ἰωάννης Ἀσάνης³⁵ κατὰ τὸ Βεργωτῆ ὁ Κεφαλαῶς μόνο τὴν ἀντέγραψε.

γ) Ὅτι ὁ Σπυρίδων Ι. Μομφερράτος ἐνοχοποιήθηκε κι αὐτὸς ὡς δράστης καὶ ὕστερα κατηγόρησε τοὺς ἄλλους δύο, ἀφοῦ πληρώθηκε ἀδρᾶ (6000 δίστηλα, μεγάλο ποσὸ γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη).

δ) Ὅτι ὁ Παναγῆς Α. Κεφαλαῶς, προφανῶς βασανιζόμενος ἀπὸ τῦψεις, ἐξομολογήθηκε τὸ πράγμα στὸν ἱερέα Νικόλαο Δρακονταειδῆ καὶ αὐτὸς τὸν ἐσυμβούλευσε νὰ στείλῃ τὸ ἀνώνυμο γράμμα στὸ δικαστήριον.

Τὸ σχόλιο τοῦ Βεργωτῆ δὲ μᾶς πληροφορεῖ οὔτε γιὰ τὴν τρομοκρατικὴ ἐπέμβαση τοῦ Adam στὶς ἀνακρίσεις οὔτε γιὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς δίκης. Αὐτὰ ὅμως τὰ ξέρουμε ἀπὸ τὸν Εὐσέβιο Πανᾶ, τὸν Π. Χιώτη καὶ τὸ βιογράφο τοῦ Γεράσιμου Λιβαδᾶ. Δὲν ξέρω ἂν ὁ Βεργωτῆς εἶχε ὑπόψη του τὸ ἀνώνυμο βιβλίον τοῦ Εὐσέβιου Πανᾶ, ὅταν ἔγραφε τὸ σημειώματό του· κανονικὰ πρέπει νὰ τὸ ἤξερε· πάντως δὲν τὸ ἀναφέρει. Ἀσφαλῶς ὅμως ἡ πληροφορία ὅτι ὁ σατιρογράφος Παναγῆς Α. Κεφαλαῶς ἀποκάλυψε τὸ μυστικὸ στὸν ἱερέα Νικόλαο Δρακονταειδῆ κατὰ τὴν ἐξομολόγησή του καὶ ὅτι ἐκεῖνος τοῦ εἶπε νὰ στείλῃ ἀμέσως τὸ ἀνώνυμο γράμμα στὸ δικαστήριον (πληροφορία πού δὲν εἶναι γνωστὴ

35. Κανένας ἄλλος δὲν τὸν ἀναφέρει ὡς σατιρογράφον. Ἴσως εἶναι ὁ Ἰωάννης Σπυρίδωνος Ἀσάνης (1790-1850) πού ἀναφέρει ὁ Τσιτσέλης, ὅ. π., τόμ. Α', 1904, σ. 33-34, γιατρὸς καὶ μαθηματικὸς σπουδασμένος στὴν Πάδοβα, τῆ Βιέννη καὶ τὸ Παρίσι, συγγραφέας

ἱατρικῶν καὶ φιλολογικῶν ἔργων πού ἔμειναν ἀνέκδοτα. Ἀλλὰ ὁ Τσιτσέλης γράφει ὅτι τὸ 1830 εἶχε ἐκλεγῆ τοπικὸς σύμβουλος, ὁπότε εἶναι μᾶλλον δύσκολο νὰ δεχτοῦμε ὅτι θὰ ἔγραφε σάτιρα κατὰ τῆς Προστασίας. Τίποτε ἄλλο δὲν μπόρεσα νὰ βρῶ.

άπό άλλου) πρέπει να προέρχεται άπό τον ίδιο τον ιερέα, είναι δηλ. αυθεντική. Ο ιερέας Νικόλαος Δρακονταειδής (1791 - 1873) ήταν παππούς του Παναγιώτη Βεργωτή άπό τη μητέρα του³⁶. Έξάλλου ήταν ιερέας με κύρος, είχε άντιαγγλικά φρονήματα και ήταν φίλος και συνεργάτης του ιεροκήρυκα τότε (1830) Ευάγγελου Πανᾶ και του Κοσμᾶ Φλαμιάτου (1786 - 1852)³⁷, άλλου ζηλωτή τῆς Ὀρθοδοξίας που καταδιώχτηκε κι αυτός άπό τον Adam³⁸. έπομένως ήξερε καλά τὰ πράγματα. Δέν αποκλείεται μάλιστα και τὸ κείμενο τῆς σάτιρας νὰ τὸ έδωσε αυτός στον έγγονό του.

3. Τὸ κείμενο τοῦ Παναγιώτη Βεργωτή.

Παρακάτω δημοσιεύω τὸ κείμενο που μᾶς ενδιαφέρει άπό τὸ παραπάνω σημειωματάριο τοῦ Παναγιώτη Βεργωτή, δηλ. τὴν άγνωστη σάτιρα τοῦ 1830 και τὸ σχόλιο που τὴ συνοδεύει.

Τὸ σημειωματάριο αυτό τοῦ Βεργωτή έξωτερικά μοιάζει με χοντρό βιβλίο: είναι χαρτόδετο, με ράχη δερμάτινη, και διατηρεῖται σε καλή κατάσταση. Τὸ χαρτί του είναι μπλε ανοιχτό, άχαράκωτο, 0,135 × 0,200. Τὰ φύλλα δέν είναι άριθμημένα (και θά ήταν άσκοπο νὰ τὰ άριθμήσω).

Οί έγγραφές άρχίζουν άπό 16 Σεπτεμβρίου 1868 και φθάνουν ώς τὸ τέλος τοῦ 1870³⁹. Τὸ κείμενο που μᾶς ενδιαφέρει είναι άχρονολόγητο, αλλά όλες οί ένδείξεις άπό τις πλησιέστερες έγγραφές πείθουν ότι είναι τοῦ 1870. Καλύπτει τρεῖς σελίδες σε δύο συνεχόμενα φύλλα, δηλ. τὸ verso τοῦ πρώτου (κάτω άπό άλλες σημειώσεις) και τις δύο σελίδες τοῦ έπόμενου· στὴν έκδοση τις διακρίνω άντιστοιχως ως φ. αV, φ. βΓ και φ. βV.

Ἡ γραφή στα φύλλα που μᾶς ενδιαφέρουν (άλλά και σε ὅλο τὸ σημειωματάριο) είναι μᾶλλον στρογγυλή, με μικρὴ κλίση προς τὰ δεξιά, βιαστική, κάποτε άμελημένη και πολλές φορές δυσανάγνωστη.

36. Βλ. Ἡλία Τσιτσέλη, ὁ. π., τόμ. Α', 1904, σ. 134-135.

37. Βλ. Ἡλία Τσιτσέλη, αὐτόθι, σ. 499, 775 - 777, 906, 910.

38. Βλ. [Εὐσέβιου Πανᾶ], *Lettera d'un anonimo* κτλ., σ. 224.

39. Προηγούμενος ὁ Βεργωτής —στις 26 Μαΐου 1866 κ.έ.— είχε χρησιμοποίησει τὸ ίδιο σημειωματάριο για

νὰ μεταφράσει τὸ Α τῆς Ἰλιάδας· κι έχει μεταφράσει σε δεκαπεντασύλλαβους τὸς πρώτους 120 στίχους, με πολλές παραλλαγές και διορθώσεις. Ἀπό τις 16 Σεπτεμβρίου 1868 κ.έ. χρησιμοποίησε ξανά τὸ ίδιο σημειωματάριο (άπό τὴν άλλη ὁμως πλευρά, δηλ. «άνάποδα») ως τὸ τέλος τοῦ 1870, για ποικίλα θέματα.

Ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά: τόνοι, πνεύματα καὶ στίξη ἔλλιπῆ· συντομογραφία τοῦ καί, τοῦ ου καὶ τοῦ στ· μερικές λέξεις στὸ σχόλιο συγκεκομμένες. Τὸ μελάνι εἶναι καστανό, καλὰ διατηρημένο. Ὁ τίτλος εἶναι γραμμένος ἐκ τῶν ὑστέρων μὲ μολύβι κόκκινο χοντρὸ καὶ συνεχίζεται ἀπὸ τὸ φ. α'ν στὸ φ. β'γ. Στὸ κείμενο ὑπάρχουν ὑπογραμμίσεις μπλε καὶ κόκκινες μὲ τὸ ἴδιο μολύβι, ὀριζόντιες καὶ κάθετες.

Στὴν ἔκδοση ἀρίθμησα μὲ συνεχῆ ἀρίθμηση τοὺς στίχους τῆς ἔμμετρης σάτιρας καὶ τοῦ πεζοῦ σχολίου τοῦ Βεργωτῆ ἕναν ἕναν χωριστά, ὥστε νὰ φαίνεται ἡ διάταξη ποὺ ἔχουν στὸ πρωτότυπο. Ἐπίσης ἀποκαθιστῶ τὰ πνεύματα, τοὺς τόνους καὶ τὴ στίξη στὶς περιπτώσεις ποὺ λείπουν, ἀναλύω τὶς συγκεκομμένες λέξεις μέσα σὲ παρενθέσεις (), βάζω μέσα σὲ γωνιώδεις ἀγκύλες < > μιὰ λέξη ποὺ λείπει, καὶ ἐξομοιώνω τὴν ὀρθογραφία, ὅταν παρουσιάζονται παραλλαγές· ἀλλὰ στὰ κρίσιμα σημεῖα παραθέτω τὴ γραφὴ τοῦ συγγραφέα σ' ἕνα πολὺ μικρὸ ὑπόμνημα (ἔπου Βεργ. = Π. Βεργωτῆς). Τέλος συνοδεύω τὸ κείμενο τοῦ Βεργωτῆ μὲ σύντομα σχόλια, ὅσα εἶναι ἀπαραίτητα γιὰ τὴν κατανόησή του. Τὴν ἔκδοση συμπληρώνουν τρεῖς φωτογραφίες, σὲ μέγεθος λίγο μικρότερο ἀπὸ τὸ πραγματικό, ἔπου βλέπει κανεὶς ὀλόκληρο τὸ κείμενο στὸ πρωτότυπο. (Μιὰ τέταρτη φωτογραφία μᾶς δείχνει τὴν πρώτη σελίδα τοῦ σημειωματαρίου, ποὺ εἶναι καὶ χρονολογημένη: 1868 7βρ. 16)⁴⁰.

40. Τὸ κείμενο αὐτὸ ἔχει τίτλο *Παρατηρήσεις ἐπάνω εἰς τὴν Βοσκοπούλα τοῦ Γ. Ἀβλιχου. 1868 7βρ. 16* καὶ πιάνει ἀρκετὲς σελίδες. Ὁ Γεώργιος Ἀβλιχος (1842 - 1909), ἀδελφὸς τοῦ ποιητῆ Μικέλη Ἀβλιχου (1844 - 1917), ἦταν κυρίως ζωγράφος, ἀλλὰ ἔγραψε καὶ ποιήματα καὶ ἕνα ἔμμετρο δράμα (βλ. Ἡλία Τσιτσέλη, ὁ.π., τόμ. Α', σ. 4, 843, καὶ πολὺ τελευταῖα Σπύρου Α. Εὐαγγελιάτου, *Ἱστορία τοῦ θεάτρου ἐν Κεφαλληνίᾳ 1600 - 1900*, διδακτορική διατριβή, ἐν Ἀθήναις 1970, σ.

118 - 124). Ἔργο του ὅμως μὲ τίτλο *Βοσκοπούλα* (καὶ μάλιστα μεγάλο, πᾶνω ἀπὸ ἑννιάκισιους στίχους, καθὼς φαίνεται ἀπὸ τὶς «παρατηρήσεις» αὐτὲς τοῦ Βεργωτῆ καὶ ἀπὸ ἕνα σχέδιο ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν ποιητῆ, ποὺ ἀποτελεῖ συνέχεια τῶν «παρατηρήσεων») δὲν ἀναφέρεται πουθενά οὔτε ὑπάρχει στὶς δημόσιες βιβλιοθηκῆς τῶν Ἀθηνῶν. Φαίνεται πὼς ὁ Βεργωτῆς ἐδίβασε τὸ χειρόγραφο τοῦ ἔργου, ποὺ ὅμως τελικὰ δὲν ἐκδόθηκε· ἄγνωστο ἂν σώζεται πουθενά.

φ. α^ο

Σάτυρα εναντιο (sic) στὸ Δεσπότη

Πανιερώτατε ! (1830)

- Φεῦ! πότε τοῦτο ἀκούσθηκε, τῆς πόλεως Δεσπότης,
 Ἄρχιερέας καὶ ποιμὴν, νὰ τῆς γενῆ προδότης!
- 5 Θεὸν δὲν ἐφοβήθηκες, συνείδησιν δὲν ἔχεις,
 ἀνθρώπους δὲν ἐντρόπηκες, Δέσποτα, καὶ ποῦ τρέχεις;
 Ἐσὺ συνάζεις Σύνοδον κ' ὑπογραφαῖς γυρεῦεις
 καὶ τῆς πατρίδος τῆ σκλαβιὰ πρῶτος τὴν μαγειρεύεις.
 Τὸ πῶς ἐκαταστάθηκες, Σὺ, κλέος Ἱερατείου,
 10 νὰ σὲ μεταχειρίζονται ὡς ἕναν τοῦ φορτίου!
 Ὅπου οἱ ἀλλόθρησκοι ποθοῦν τυφλῶς ἐσὺ νὰ τρέχῃς
 καὶ τὴν αὐτὴν τὴν ποιμνὴν σου σκληρῶς νὰ κατατρέχῃς!
 Παῦσε τὸ ἔργον. Ὑπόγραφον μὴ πλέον περαιτέρω,
 μήπως καὶ ἄλλα σὲ εἶπῶ καὶ χεῖριστα σὲ φέρω.
- 15 Ὁ συγγραφεὺς δὲν εἶν' ἀπλοῦς, ἂν καὶ σοφὸς δὲν εἶναι.
 Στὴν φροῦμιόν του συμβουλήν τὴν θέλησίν σου κλίνει.||

φ. β^ο

¹⁷ Οἱ στίχοι οὗτοι ἔγιναν κατὰ ¹⁸ τὰ 1830, ὅτε ὁ Δεσπότης Πα¹⁹σουμακᾶς Παρθένιος Μακροῆς ²⁰ ἐβίαζε τοὺς ἱερεῖς νὰ ὑπογρά²¹ψουν Ἐὐχαριστήριον τοῦ Adam²² (Indirizzo).

²³ Τὴν σάτυραν ταύτην ἔγραψεν ²⁴ ὁ Ἰωάννης Ἀσάνης, ἀντέ-²⁵ γραφεν ὁ Παναγῆς Κεφαλᾶς ²⁶ καὶ ἐνοχοποιήθησαν οἱ Γερ(άσι-
 μος) ²⁷ Λιβαδάς, Κοσμ(έτιος) Βαλσαμάκης ²⁸ καὶ Σπυρ(ίδων)
 Μομφερότάτος. ²⁹ Ὁ Adam ἐνήργησεν ὥστε ³⁰ ὁ τελευταῖος λαμ-
 βάνων \$ 6000 ³¹ νὰ μαρτυρήσῃ ἐναντίον τοῦ ³² Λιβαδά καὶ Κο-
 σμέττου. Ἐνῶ κατ' ³³ αὐτῶν ἐσυζητεῖτο ἡ ὑπόθεσις ³⁴ εἰς τὸ

φ. β^ο Ἄνω(ατον) Συμβούλιον, ὁ ³⁵ Κεφαλᾶς ἐξωμολογήθη εἰς ³⁶ τὸν
 ἱερ(έα) Δρακονταειδῆ τὰ δια ³⁷ τρέξαντα. Πρὸς ἀπαλλαγὴν ἐκ
³⁸ τῆς τύψεως συνειδότος ὁ ἱερεὺς ³⁹ τῶ ὑπηγόρευσε νὰ συν-
 τάξῃ ⁴⁰ ἀμέσως ἔγγραφον πρὸς τὴν ⁴¹ Κεντρ(ικὴν) Κυβέρνη-
 σιν, μὲ τὸ ὁποῖ⁴²ον νὰ λέγῃ ὅτι οἱ ἔνοχοι δὲν ⁴³ εἶναι οἱ νο-
 μιζόμενοι, (ἀλλ') ἄλλοι ⁴⁴ διαμένοντες εἰς Κεφαλληνίαν. ⁴⁵ Διὰ
 νὰ ἤθελε δὲ νὰ πιστευθῇ ⁴⁶ εἰς Κέρκυραν ὅτι τὸ ἔγγραφον ⁴⁷
 προέρχεται ἀπὸ Κεφαλ(ληνίαν) καὶ ⁴⁸ δὲν ἐσκευωρήθη εἰς Κέρ-
⁴⁹κυραν, νὰ ἀναφερθῶσι τρία ⁵⁰ τέσσαρα περιστατικά τῆς ἡμέρας,
 τὰ ἄνω:

- ⁵¹ 1. *ράπισμα Raniky* πρὸς Νικό⁵²λαον Σουλιώτην, χωροφύ-
λακα, τοῦ ⁵³ Ἀγίου Μάρκου, εἰς Σόγια Ἀγίου ⁵⁴ Νικολάου
⁵⁵ 2. ἀποβίωσις Νικολιώσσης Φωκᾶ
⁵⁶ 3. θάνατος ἑνὸς παιδίου.||

4 Βεργ. γενῆ || 7 Βεργ. υπογραφαις || 11 Βεργ. ὁποῦ . . . αλλοθρησκοί...
να τρέχεις || 12 αὐτήν (;) τὰ δύο πρῶτα γράμματα πολὺ δυσανάγνωστα
|| 13 Βεργ. εργον Ὑπόγραφον || 43 Βεργ. νομιζομενοι, αλλοι || 52- 53
Βεργ. χωρὶς στίξη. || 55 Φωκᾶ (;) πολὺ δυσανάγνωστο

Σχόλια στὸ κείμενο τοῦ Π. Βεργωτῆ

1. Καθὼς εἶπαμε στὰ εἰσαγωγικὰ κεφάλαια, μητροπολίτης τὸ 1830 στὴν Κεφαλονιά ἦταν ὁ Παρθένιος Μακρῆς, κοινῶς Πασουμακῆς (βλ. παραπάνω, σημ. 32)· τὸ λέει ἄλλωστε καὶ ὁ Βεργωτῆς στὸ σχόλιό του (βλ. παρακάτω, στ. 18 - 22).

2. Μὲ τὴν προσφώνηση *Πανιερώτατε!* ὁ σατιρογράφος ἐκφράζει τὸ σεβασμὸ του πρὸς τὸ ἀξίωμα· εὐθὺς ἀμέσως ὅμως δὲ θὰ διαστάση νὰ ἐπιτεθῆ στὸ φορέα τοῦ ἀξιώματος!

6. *ποῦ τρέχεις;* ἐννοεῖ *τί κατήφορο ἐπῆρες, ποῦ πᾶς, τί κάνεις;*

7. Φαίνεται πὼς ὁ μητροπολίτης ἐκάλεσε τοὺς ἱερεῖς στὴ Μητρόπολη καὶ τοὺς ἐζήτησε νὰ ὑπογράψουν τὸ *indirizzo*.

9. *τὸ πῶς ἐκαταστάθηκες*· σημαίνει *ποῦ κατάντησες!*

10. *ὡς ἔναν τοῦ φορτίου*· δηλ. *σὰν ἀχθοφόρο*.

11. *ὁποῦ οἱ ἀλλόθρησκοι*· ἐννοεῖ τοὺς Ἕλληνας.

12. *καὶ τὴν αὐτὴν τὴν ποιμνὴν σου*· σημαίνει καὶ τὸ ἴδιο σου τὸ *ποίμνιο*.

13. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ὑπέρμετρο στίχο μᾶς ἐνοχλεῖ καὶ ὁ βαρβαρισμὸς τῆς προστακτικῆς *ὑπόγραφον*· ἐννοεῖ *μὴ ζητᾶς πλέον ἄλλες ὑπογραφές*.

14. *σὲ εἰπῶ . . . σὲ φέρω* ἀντὶ *σοῦ εἰπῶ . . . σοῦ φέρω*· σύνταξη ἀσυνήθιστη στὰ Ἑπτάνησα.

15. Ὁ *συγγραφεὺς δὲν εἶν'* ἀπλοῦς· ἐννοεῖ ὅτι ὁ σατιρογράφος δὲν εἶναι κανένας ἀγράμματος, ἀπλοϊκός.

21 - 28, 36. Γιὰ τὰ («*εὐχαριστήρια*») πρὸς τὸν Adam καὶ γιὰ τὰ πρόσωπα ποὺ ἀναφέρονται στοὺς στίχους αὐτοὺς βλ. τὰ εἰσαγωγικὰ κεφάλαια τῆς μελέτης.

30. Τὸ § σημαίνει *δίστηλον* (ἐδῶ βέβαια *δίστηλα*), νόμισμα τῆς ἐποχῆς στὰ Ἑπτάνησα, κοινῶς *κολονάτο*. Ὀνομάστηκε ἔτσι, γιατί

τὸ ἰσπανικὸ δίστηλο στὴ μιά του ὄψη εἶχε τὶς δύο στῆλες τοῦ Ἡρακλῆ, ποὺ συμβόλιζαν τὸ Γιβραλτάρ· τὸ ἔλεγαν ὅμως καὶ *τάλιρο*. Ἡ ἀξία του τότε ἦταν πέντε μὲ ἕξι δραχμές.

34. Εἶναι τὸ «Ἀνώτατον Συμβούλιον Δικαιοσύνης» (Supremo Consiglio di Giustizia), δηλ. τὸ ἀνώτατο δικαστήριο τοῦ Ἰονίου κράτους· εἶχε ἔδρα τὴν Κέρκυρα.

41. Ἐννοεῖ τὴν κυβέρνηση τοῦ Ἰονίου κράτους, ποὺ τὸ ἐπίσημό της ὄνομα ἦταν Γερουσία (Senato). Τὴν ὀνομάζει *Κεντρικὴν Κυβέρνησιμ*, γιὰτὶ ὑπῆρχε καὶ τοπικὴ διοίκηση σὲ κάθε νησί.

45. Περιτεύει τὸ δεύτερο *νά*, ἀποτέλεσμα τῆς βιασύνης τοῦ συγγραφέα.

50. τὰ ἄνω· κανονικὰ ἔπρεπε νὰ πῆ τὰ ἐξῆς ἢ τὰ κατωτέρω· λέει ὅμως τὰ ἄνω, γιὰτὶ τοῦ τελείωσε ἡ σελίδα καὶ συνεχίζει ὄχι στὸ ἐπόμενο φύλλο, ἀλλὰ στὸ ἐπάνω μέρος τῆς ἴδιας σελίδας, ποὺ τὸ εἶχε ἀφήσει κενὸ (βλ. τὴ φωτογραφία τοῦ φ. βν).

51. *Ranky*· ἄγνωστο πρόσωπο, προφανῶς Ἄγγλος.

52. *χωροφύλακα*· ἀναχρονισμὸς τοῦ Βεργωτῆ· ἡ Χωροφυλακὴ ιδρύθηκε τὸ 1833.

51 - 54. Ἡ φράση γίνεται δυσνόητη ἀπὸ τὴν ἄλλειψη κομμάτων καὶ κυρίως ἀπὸ τὴ λέξη *Σόγια*, ποὺ δὲν ξέρουμε τὴ σημασία της· ὅταν αὐτὴν τὴν ἐξακριβώσουμε, μπορεῖ ν' ἀλλάξῃ καὶ ἡ στίξις. Τὴ λέξη *Σόγια* πῆ συνάντησα στὸ ἄρθρο τοῦ φίλου κ. Δημ. Σ. Λουκάτου *Ἡ λιτανεῖα ἀπὸ τὰ Σίσια στὸ Κάστρο* [τῆς Κεφαλονιάς], περ. «Ἀγγλοελληνικὴ Ἐπιθεώρηση», περίοδ. Β', τόμ. Ζ', τεύχ. 5, καλοκαίρι 1954, σ. 66 - 81. Κατὰ τὸν κ. Λουκάτο ἡ λιτανεῖα αὐτὴ τῶν εἰκόνων ἀπὸ τὸ μοναστήρι Σίσια στὸ Κάστρο, τὴν παλιὰ πρωτεύουσα τοῦ νησιοῦ, καὶ ἀντίθετα, ποὺ ὁ κόσμος τὴ λέει *προτσεσιό* (ἀπὸ τὸ ἰταλ. *processione*), «εἶναι ἓνα ἔθιμο παλιό, μὲ καταγωγή βενετσιάνικη. Λατρευτικὴ βάση του εἶναι ἡ γιορτὴ τοῦ Ἁγίου Μάρκου, ποὺ πέφτει στὶς 25 τ' Ἀπρίλη, μέσα στὶς μέρες τῆς Λαμπρῆς» (ὁ. π., σ. 71). Ὁ κ. Λουκάτος περιγράφοντας τὸ τέλος τοῦ πανηγυριοῦ (δηλ. τῆς λιτανείας) καὶ τὸ γυρισμὸ τῶν πανηγυριστῶν ἀπὸ τὸ μοναστήρι πρὸς τὰ χωριά τους γράφει τὰ ἐξῆς (σ. 80): «Παντοῦ οἱ πανηγυριστὲς ψάλλουν, τραγουδοῦν, χορεύουν ἢ παραβγαίνουν στὸ *τρέξιμο*». Καὶ σὲ ὑποσημείωση: «Τὸ *τρέξιμο* αὐτὸ γίνεται κυρίως μὲ γαϊδούρια, μὰ τὸ βρίσκουμε νὰ ἔχει ἐξελιχτεῖ καὶ σὲ πραγματικὲς ἵπποδρομίες, ποὺ τὶς ἔκαναν πλεονεκτήματα τῆς Πεσάδας. Τὶς κοῦρσες αὐτὲς τὶς ἔλεγαν *Σόγια* κι εἶχαν δώσει τ' ὄνομά τους καὶ στὴ γιορτὴ, ποὺ τὴν ἔλεγαν: *Τῆς Παναγίας τῆς Σόγιας*. Στὶς

ἵπποδρομίες ἔπαιρναν μέρος διάφοροι Λιβαθηνοί, ἰδιαιτέρα πλούσιοι, ποὺ ἔτρεφαν ἄλογα. Παλιότερα τὶς ἔκαναν σὰ γύριζαν ἀπὸ τὰ Σίσια, ὕστερα τὶς ἔκαναν καὶ ἀνεξάρτητα. [. . .] Εἶναι ἄραγε ὑπόλειμμα παλιῶν ἵπποδρομιῶν, ποὺ ἔκαναν τ' ἀρχοντόπουλα τοῦ Νησιοῦ μετὰ τὴν εὐκαιρία τῆς λιτανείας, ἢ ἔθιμο λαϊκὸ, ἀπὸ κεῖνα ποὺ συναντοῦμε καὶ στὴν ἄλλη Ἑλλάδα τὶς μέρες τῆς Λαμπρῆς; Καὶ τί θὰ πεῖ Σόγια;».

Ἐβαλα λοιπὸν τὰ κόμματα ὅπως φαίνονται στὸ κείμενο, ὕστερα καὶ ἀπὸ συζήτηση μετὰ τὸν κ. Λουκάτο, μετὰ τὴν προϋπόθεση ὅτι Σόγια σημαίνει κάτι σὰν ἵπποδρομία, ἔστω καὶ μετὰ γαϊδούρια, ὅποτε ἡ φράση τοῦ Ἁγίου Μάρκου σημαίνει τὴν ἡμέρα τοῦ Ἁγίου Μάρκου, δηλ. στίς 25 Ἀπριλίου 1831. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ὁ Παναγῆς Α. Κεφαλᾶς ἔστειλε τὸ ἀνώνυμο γράμμα τὴν ἡμέρα ἐκείνη καὶ ὅτι τὰ τρία γεγονότα ποὺ ἀναφέρει ἔγιναν στὴν Κεφαλονιά τὴν ἴδια μέρα. Ἡ ἐρμηνεία ὁμῶς δὲ μετὰ ἱκανοποιεῖ πλήρως, γιὰτὶ δημιουργεῖ δυσκολία ἡ φράση τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ποὺ δὲν μπορῶ νὰ τὸν προσδιορίσω τοπικά. Ἐπαναλαμβάνω λοιπὸν τὸ ἐρώτημα τοῦ κ. Λουκάτου: τί θὰ πῆ Σόγια;

55. Νικολιώσσα λέγεται ἡ γυναίκα τοῦ Νικόλα· ἄγνωστο πρόσωπο καὶ ἴσως ὄχι μετὰ τὸ ἐπώνυμο Φωκᾶ (ἀφοῦ τὸ χειρόγραφο εἶναι πολὺ δυσανάγνωστο). Πάντως ἐδῶ τὸ σχόλιο τοῦ Βεργωτῆ συμφωνεῖ μετὰ τὴν πληροφορία τοῦ Π. Χιώτη, *Ἱστορία τοῦ Ἰονίου Κράτους*, τόμ. Β', ἐν Ζακύνθῳ 1877, ποὺ γράφει τὰ ἐξῆς (σ. 31): «Ἐνῶ δὲ ἐγένετο ἡ δίκη ἐν τῷ ὑπερτάτῳ συμβουλίῳ καὶ περιεμένετο ἡ καταδίκη, ὁ Παναγῆς Κεφαλᾶς Πλαρινὸς ὁ Ταμπακόνας, ὁ αὐτουργὸς τῆς σατύρας, ἰδὼν τὸν κίνδυνον τῶν ὑποδίκων, γράφει τῷ ἰδίῳ χαρακτῆρι τῆς σατύρας ἐπιστολὴν ἀνώνυμον. Βεβαιοῖ μεθ' ὅρκου ὅτι αὐτουργοὶ τῆς σατύρας δὲν εἶναι οἱ κατηγορούμενοι Λιβαδᾶς καὶ Βαλσαμάκης, ἀλλ' ὁ γράψας τὴν ἀνά χειρᾶς ἐπιστολὴν. Ἴνα δὲ βεβαιώσῃ τὸ δικαστήριον ὅτι ἡ ἐπιστολὴ εἶναι ἀληθῶς γεγραμμένη ἐκ Κεφαλληνίας γράφει, σήμερον ἀπεβίωσεν ἡ κυρία Α . . . ἐν Κεφαλληνίᾳ».

55 - 56. ἀποβίωσις . . . θάνατος· ὁ Βεργωτῆς διακρίνει τὸ θάνατον ἑνὸς ἡλικιωμένου ἀπὸ τὸ χαμὸ ἑνὸς παιδιοῦ.